

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

КОЛОМІНСЬКІ ЧИТАННЯ

*Матеріали Першого Міжнародного наукового форуму,
присвяченого пам'яті доктора психологічних наук, професора*

Наума Львовича Коломінського

м. Київ, МАУП, 28 березня 2007 р.

Київ 2007

ББК 88.5я43
К61

Редакційна колегія:

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — головний редактор
Коломінська І. А., канд. пед. наук, доц. — заступник головного редактора
Туриніна О. Л., канд. психол. наук, проф. — відповідальний редактор

Відповідальний редактор за випуск В. М. Чирков
(видання здійснене в рамках проекту
“Наукові праці МАУП”)

Коломінські читання: Матеріали Першого Міжнар. наук. форуму,
К61 присвяч. пам’яті д-ра психол. наук, проф. Н. Л. Коломінського, м. Київ,
МАУП, 28 берез. 2007 р. / Редкол.: М. Ф. Головатий (голов. ред.) та ін. —
К.: МАУП, 2007. — 372 с. — Бібліогр. в кінці статей.

ISBN 978-966-608-824-9

У пропонованому збірнику публікуються статті науковців, в яких досліджується широке коло проблем соціальної психології, психології управління та організаційної психології.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток психологічної науки в Україні.

ББК 88.5я43

ISBN 978-966-608-824-9

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2007

Сингаївська І. В. Психологічні резерви вдосконалення управлінської діяльності в освіті (до розвитку ідей Н. Л. Коломінського) 113	Штомпель Г. О. Стиль координування й чинники професійного зростання педагога в системі післядипломної освіти 174
Винославська О. В. Соціально-психологічний клімат кафедри вищого технічного навчального закладу 118	Федосова А. Л. Роль социально-психологического тренинга в преодолении коммуникативных барьеров в организации 182
Суська О. О. Психологічні детермінанти впливу інформаційного простору на формування молодої особистості 126	Вакуліч Т. М. Психологічні чинники запобігання інтернет-залежності підлітків 193
Москальова А. С. Про роль психологічної культури у розвитку особистості керівника закладу освіти 135	Ясінська Н. В. Особливості розвитку професійної самосвідомості майбутніх юристів у процесі професійної підготовки 199
Соловієнко В. О. Психологічні основи структурного підходу до моделювання управлінської діяльності керівника 140	Москальов М. В. Про необхідність підготовки майбутніх менеджерів до управління змінами в організації 205
Філь О. А. Розвиток конкурентоспроможності управлінської команди бізнес-організації 144	Бахов І. С. Психологічні особливості розвитку мнемічної діяльності студентів у процесі навчання англійської мови 209
Мілютіна К. Л. Сучасне психолого-організаційне консультування з проблем професійної адаптації 149	Брюховецька О. В. Особливості стилів управління керівників загальноосвітніх навчальних закладів 217
Хомич Г. О. Психологічні особливості впливу депривуючої ситуації на особистість підлітка 153	Прасол Д. В. Місце прогнозування у структурі діяльності менеджера освіти 222
Пасічняк Р. Ф. Соціально-психологічні особливості становлення професійної ідентичності фахівця 157	Король О. Ф. Соціально-психологічний аналіз професійної системи цінностей співробітників (на прикладі організацій промислової сфери і державних установ) 226
Мельничук О. Б. Особливості професійного виховання студентів-психологів 162	Шопша О. Л. Оптимізація соціально-психологічного клімату в колективі театру як проблема психологічної теорії та практики 234
Сидоренко Т. В. Соціально-психологічні основи інноваційної спрямованості виконання управлінських функцій менеджера освіти 167	Пенські В. М. Становлення моральної свідомості в підлітковому та юнацькому віці (на матеріалах крос-культурного дослідження) 240

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Коломінські читання — I, 2007, 199–204

Висвітлюються результати емпіричного дослідження особливостей розвитку професійної самосвідомості майбутніх юристів у процесі професійної підготовки. Виявлено недостатній рівень її розвитку у вищому навчальному закладі за всіма її складовими — когнітивною, афективно-оцінною, регулятивною та ін. Визначено три типи майбутніх юристів за рівнем усвідомлення чинників здобуття професії (“прагматик”, “громадянин”, “професіонал”). Досліджено соціально-демографічні чинники та індивідуально-психологічні характеристики розвитку професійної самосвідомості майбутніх юристів.

Юридичну діяльність зараховують до професій в системі “людина — право”, які передбачають виконання службових обов’язків у напружених, екстремальних, стресогенних умовах через підвищену відповідальність і необхідність невідкладного вжиття заходів, прийняття складних рішень щодо людської долі в обмежений проміжок часу [8]. Тому успішність надання правової допомоги клієнту потребує усвідомлення й прийняття особистістю норм, правил, моделі власної професії, адекватної самооцінки особистістю своїх якостей, позитивного ставлення до себе, зорієнтованості на постійне професійне та особистісне вдосконалення, що й зумовлює надзвичайно важливу роль розвиненої професійної свідомості і самосвідомості у професійній діяльності майбутніх юристів [1; 2; 4].

Професійна свідомість юриста складається з індивідуальної правосвідомості юриста як окремої особи, учасника суспільних процесів (що містить правові знання, ставлення особистості до системи права і законодавства, готовність до соціально-правової активності) та безпосередньо професійної самосвідомості юриста як виконавця власної професійної діяльності (що передбачає професійний Я-образ), ставлення до себе як до юриста та готовність діяти відповідно до цих уявлень.

Результати теоретичного аналізу проблеми [1; 4] дають змогу припустити, що професійна самосвідомість особистості являє собою інтегративну характеристику, в структурі якої можна виокремити: 1) усвідомлення особистістю норм, правил, моделі майбутньої професії як еталонів для оці-

нювання власних якостей; 2) визначення цих якостей у інших спеціалістів, порівняння себе з типовим професіоналом середньої кваліфікації; 3) врахування очікувань і оцінювання себе як майбутнього фахівця з боку інших осіб; 4) самооцінювання особистістю своїх окремих рис за когнітивною, емоційною, поведінковою складовими; позитивне оцінювання особистістю самої себе в цілому, визначення своїх позитивних якостей, наявність позитивної Я-концепції.

Важливим етапом у розвитку професійної самосвідомості майбутніх фахівців є професійна підготовка у вищому навчальному закладі, який вимагає докорінних змін відповідно до вимог сьогодення, потреби суспільства не тільки у висококваліфікованих спеціалістах з вищою освітою, а й в особистостях з високим рівнем розвитку самосвідомості, зорієнтованих на особистісне і професійне зростання. При цьому вивчення літератури [3; 4] та аналіз практики професійної підготовки майбутніх фахівців дали можливість виявити соціально-організаційні особливості навчання у ВНЗ, які зумовлюють можливість формування й розвитку професійної самосвідомості майбутніх фахівців: прагматичну спрямованість навчання, його наближеність до майбутньої практичної діяльності; специфічну позицію, яку займає студент як представник особливої соціальної групи — студентства, до якої, як правило, він себе готує і яку усвідомлює; наявність вільного часу, що не контролюється з боку педагогів, вихователів, батьків; розмаїття і багатоплановість усього студентського життя, різних форм і методів навчання, самостійної роботи тощо. При цьому відбувається виокремлення пріоритетних напрямів діяльності, визначення цілі — ідеї навчання у ВНЗ, що, з од-

ного боку, зумовлює переструктурування всієї розумової діяльності студентів, а з іншого — сприяє усвідомленню свого подальшого життєвого шляху.

Отже, актуальним є дослідження особливостей рівня розвитку професійної самосвідомості майбутніх фахівців як чинника успішності їхньої майбутньої професійної діяльності.

У нашому дослідженні взяли участь 62 студенти Фастівського коледжу МАУП за спеціальністю “правознавство” віком від 15 до 21 року, з них 51,6 % хлопців і 48,4 % дівчат.

Було досліджено складові професійної самосвідомості, на основі яких визначався загальний рівень розвитку професійної самосвідомості майбутніх юристів.

Так, дослідження когнітивної складової передбачало проведення опитування за розробленою нами анкетною та за методикою М. Куна, Т. Мак-Партланда “Хто я?” [6] з метою визначення ступеня усвідомлення себе студентами як майбутніх юристів, мотивів вибору професії, якостей, що їх виокремлюють студенти в собі як у майбутньому юристові.

Дослідження афективно-оцінної складової передбачало визначення ставлення студентів до себе загалом і як до майбутніх юристів зокрема за модифікованим нами варіантом методики незавершених речень, методикою визначення самооцінки Будассі, методикою самооцінки рівня тривожності Спілбергера-Ханіна, а також за методикою “Хто я?”. Регулятивна складова професійної самосвідомості досліджувалась за допомогою вивчення її емпіричного показника — локусу контролю за методикою Дж. Роттера [5–8].

Усі отримані результати підлягали статистичній обробці з використанням програми SPSS (версія

13.0) з метою виявлення значущих результатів і латентних закономірностей становлення професійної самосвідомості майбутніх юристів.

За результатами дослідження було виявлено три рівні розвитку професійної самосвідомості майбутніх юристів (табл. 1).

Таблиця 1
Рівні розвитку професійної самосвідомості майбутніх юристів

Рівні розвитку професійної самосвідомості	Кількість досліджуваних, %
Низький рівень	40,3
Середній рівень	48,4
Високий рівень	11,3

До першої групи з високим рівнем розвитку професійної самосвідомості (11,3 % досліджуваних) було зараховано студентів, які виявили адекватну самооцінку, інтернальний локус контролю, обрали професію юриста за покликанням, орієнтовані на гуманні мотиви як визначальні у професії юриста, чітко бачать шляхи здобуття професії юриста у процесі навчання у ВНЗ.

До другої групи із середнім рівнем розвитку професійної самосвідомості (48,4 % досліджуваних) було зараховано студентів, які виявили переважно адекватну самооцінку, інтернальний локус контролю, обрали професію юриста за бажанням, хоча не завжди діяли самостійно, наприклад, через вплив батьків, загалом бачать шляхи здобуття професії юриста у процесі навчання у ВНЗ, недостатньо впевнені у собі, що, зокрема, виявляється у підвищеному рівні тривожності.

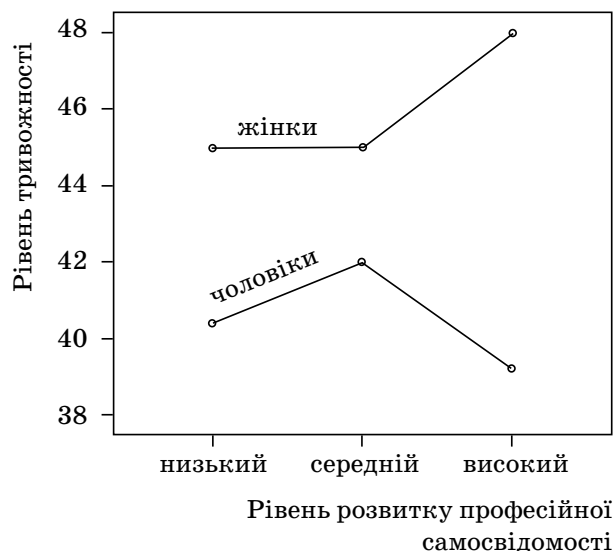
До третьої групи з низьким рівнем розвитку професійної самосвідомості (40,3 % досліджуваних) було зараховано студентів, які виявили неадек-

ватну самооцінку, екстернальний локус контролю, обрали професію юриста через прагматичні мотиви, бачать у професії юриста насамперед можливість здобути певні пільги, з утрудненням визначення або взагалі не можуть визначити основні цілі й перспективи навчання.

Цікаві дані було отримано в результаті аналізу взаємозв'язку рівня розвитку професійної самосвідомості та гендерних особливостей тривожності студентів (рисунок).

Так, за результатами дисперсійного аналізу було виявлено, що всі студенти мають середній (64,5 %) і високий рівні (35,5 %) тривожності, при цьому жінки загалом є більш тривожні, ніж чоловіки ($p < 0,02$).

З рисунка видно, що високий рівень розвитку професійної самосвідомості у чоловіків супроводжується зниженням рівня тривожності, тоді як у жінок він зростає.

Гендерні особливості розвитку професійної самосвідомості залежно від рівня тривожності досліджуваних

З метою уточнення отриманих даних ми здійснили факторний аналіз індивідуально-психологічних чинників професійної самосвідомості майбутніх юристів (табл. 2).

Таблиця 2

**Результати факторного аналізу індивідуально-психологічних чинників
професійної самосвідомості майбутніх юристів**

Чинники	Фактори				
	1	2	3	4	5
Мотив — стати професіоналом			,814		
Престиж		,719			
Матеріальні статки		,816			
Правова допомога			,628		
Мрія з дитинства про цікаву професію					,568
Локус контролю		,591			
Громадянські якості	,912				
Духовні (моральні) якості	,901				
Загальноособистісні якості				,783	
Соціальні ролі	,829				
Рівень тривожності					,872
Самооцінка				-,789	

Після обертання факторів за методом Варімакс було виокремлено п'ять значущих факторів, які охоплювали 72,3 % загальної дисперсії досліджуваної вибірки.

Перший фактор (22,4 % загальної дисперсії) включив такі показники, як громадянські якості (,912), духовні (моральні) якості (,901), соціальні ролі (,829) і був інтерпретований нами як “Громадянськість”.

Другий фактор (14,7 % загальної дисперсії) містив такі показники: матеріальні статки (,816), престиж (,719), локус контролю (,519) і був інтерпретований нами як “Прагматичність”.

Третій фактор (12,5 % загальної дисперсії) включив такі показники: стати професіоналом (,814), правова допомога (,628) і був названий нами “Професіоналізм”.

Четвертий значущий фактор (11,5 % загальної дисперсії) містив такі показники: загальноособистісні якості (,783) і самооцінка (–,789), був

визначений нами як “Особистісно орієнтований”.

П'ятий фактор (10,8 % загальної дисперсії) включав такі показники: рівень тривожності (,872), мрія з дитинства про цікаву професію (,568) і був інтерпретований нами як “Емоційність”.

За результатами факторного аналізу було здійснено кластерний аналіз, який дав нам змогу виявити групи досліджуваних — майбутніх юристів за чинниками розвитку професійної самосвідомості (табл. 3).

Таблиця 3

Типи досліджуваних — майбутніх
юристів за чинниками розвитку
професійної самосвідомості
(за результатами кластерного аналізу)

Тип досліджуваних	Кількість досліджуваних, %
Прагматик	3,2
Громадянин	61,3
Професіонал	35,5

До першого кластеру “Прагматик” (3,2 %) було зараховано студентів — майбутніх юристів, які, обираючи спеціальність юриста, керувалися переважно прагматичними чинниками (престиж, матеріальні статки та ін.).

До другого кластеру “Громадянин” (61,3 %) увійшли студенти, які при виборі професії керувалися широкими соціальними мотивами, її громадянською значущістю, покликанням (мрією з дитинства) та ін.

Третій кластер “Професіонал” (35,5 %) охоплював досліджених, які головною своєю метою вважають розвиток професіоналізму як юриста, надання правової допомоги населенню та ін.

Ми висунули припущення, що саме останній тип студентів визначається високим рівнем професійної самосвідомості. Це підтвердили результати відмінності цих груп за критерієм χ^2 (“хі-квадрат”) (табл. 4).

Натомість, досліджувані “Прагматики” практично всі (100 %) мають низький рівень розвитку професійної самосвідомості.

Таким чином, результати емпіричного дослідження засвідчили, що високий рівень розвитку професійної самосвідомості властивий лише приблизно десятій частині досліджуваних студентів. Професійна самосвідомість інших студентів — майбутніх юристів характеризується невисоким рівнем розвитку, що проявляється у неадекватній самооцінці, екстернальному локусу контролю, наявності суттєвих внутрішньоособистісних проблем і деструктивних способах їх розв’язання через дії агресивної та автоагресивної спрямованості, а також у відсутності зорієнтованості на професійне та особистісне вдосконалення, у переважаннях прагматичних мотивів навчання, орієнтації, насамперед на можливість здобуття певних пільг,

Таблиця 4

Особливості рівня розвитку професійної самосвідомості студентів з різними типами чинників вибору професії юриста

Рівень розвитку професійної самосвідомості	Кількість досліджуваних, %, за їхніми типами		
	прагматик	громадянин	професіонал
Низький	100,0	42,1	31,8
Середній	0,0	47,4	54,5
Високий	0,0	10,5	13,6
Разом	100,0	100,0	100,0

Як впливає з даних табл. 4, найвищий рівень розвитку професійної самосвідомості властивий типу “Професіонал” (середній рівень — 54,5 %, високий — 13,6 %).

У досліджуваних типу “Громадянин” середній рівень розвитку професійної самосвідомості мають 40,0 % досліджуваних студентів, а високий — 10,5 %. Досліджуваних з низьким рівнем професійної самосвідомості серед цих типів виявлено не було.

утруднень у визначенні основних цілей і перспектив навчання та ін.

Встановлено статистично значущі відмінності за характеристиками, які виокремлюють у собі студенти залежно від статі, віку, курсу навчання. Так, можна констатувати вищий рівень самосвідомості у студентів першого курсу віком 15–17 років, на старших курсах вищий рівень розвитку професійної самосвідомості мають студенти старшого віку.

Також було виявлено, що чоловіки загалом мають вищий рівень розвитку професійної свідомості, ніж жінки (на рівні $p < 0,1$).

За результатами факторного і кластерного аналізів індивідуально-психологічних чинників розвитку професійної самосвідомості було виявлено типи майбутніх юристів: “прагматик”, “громадянин”, “професіонал”. При цьому було встановлено, що саме останній тип студентів визначається високим рівнем професійної самосвідомості, більш позитивним ставленням до себе і різних аспектів майбутньої професійної діяльності, до професійної підготовки у вищому навчальному закладі.

Загалом результати констатуючої частини дослідження засвідчили необхідність спеціальної підготовки щодо розвитку професійної самосвідомості майбутніх студентів у процесі професійно орієнтованого навчання у ВНЗ.

Розвиток професійної самосвідомості майбутніх юристів було пов’язано насамперед з особливостями їхньої професійної підготовки у вищому навчальному закладі, яка має носити системний, особистісно зорієнтований характер і ґрунтуватися на забезпеченні у процесі викладання навчальних дисциплін умов самопізнання та саморозвитку майбутніх фахівців.

Література

1. Агапов В. С. Генезис изучения Я-концепции в современной науке. — М.: ГУУ, 1999. — 19 с.
2. Гордиенко В. І. Розвиток особистості в процесі професіоналізації: професіогенез особистості // Психологія праці та професійної підготовки особистості: Навч. посіб. / За ред. П. С. Перепелиці, В. В. Рибалки. — Хмельницький: ТУП, 2001. — С. 48–67.
3. Зимняя И. А. Педагогическая психология. — Ростов н/Д, 1997.
4. Климов Е. А. Психология профессионала. — М.: Ин-т практ. психологии; Воронеж: НПО “МОДЭК”, 1996. — 400 с.
5. Кукуленко-Лук’янець І. В. Вивчення англійської мови в контексті можливостей психокорекції // Практична психологія та соціальна робота. — 2001. — № 1. — С. 44–45.
6. Кун М., Мак-Партланд Т. Эмпирическое исследование установок личности на себя // Современная зарубежная социальная психология: Тексты. — М., 1984. — С. 184–185.
7. Практикум по психологии личности / О. П. Елисеев. — 2-е изд., испр. и перераб. — СПб.: Питер, 2003. — 512 с.
8. Психология самосознания: Хрестоматия / Д. Я. Райгородский (ред.-сост.). — Самара: Издат. дом “БАХ-РАХ-М”, 2003. — 672 с.
9. Романов В. Юридическая психология. — М., 1998.
10. Фельдштейн Д. И. Психология развивающейся личности. — М.; Воронеж, 1996.